

Małgorzata Januszewska

Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu
e-mail: malgorzata.januszewska@ue.wroc.pl

ROZWÓJ TURYSTYKI SENIORÓW JAKO KONSEKWENCJA ZMIAN STAROŚCI DEMOGRAFICZNEJ

INCREASE OF SENIOR CITIZENS' TOURISM AS A CONSEQUENCE OF DEMOGRAPHIC AGING CHANGES

DOI: 10.15611/pn.2017.473.23

JEL Classification: Z30.

Streszczenie: Niepokój budzą dokonujące się przemiany w strukturze demograficznej ludności. Taka sytuacja wywołuje konsekwencje w wielu obszarach życia społeczno-gospodarczego, w tym na rynku turystycznym. Coraz liczniejsza grupa seniorów zgłasza zapotrzebowanie na usługi turystyczne, gdyż dysponuje czasem wolnym i stałym dochodem oraz coraz wyższym poziomem wykształcenia. Celem artykułu jest określenie znaczenia zmian w strukturze demograficznej ludności dla rozwoju coraz liczniejszego segmentu rynku turystycznego – seniorów. W artykule wykorzystano analizę danych statystycznych i analizę literatury z zakresu turystyki i demografii.

Słowa kluczowe: senior, starość demograficzna, turystyka seniorów.

Summary: Concerns are raised by the transformations occurring in the demographic structure of population. Such a situation has consequences in many areas of socio-economic life, including tourism market. The growing number of senior citizens demands tourist services, due to the fact they have free time and permanent income as well as the increasingly higher education level. The purpose of the article is to specify the significance of changes in the demographic structure of population for the development of the expanding tourism market segment – senior citizens. The analysis of statistical data and the analysis of literature in the field of tourism and demographics were used in the article.

Keywords: senior citizen, demographic aging, senior citizen's tourism.

1. Wstęp

Szybkie zmiany, którym podlegają wszystkie sfery naszego życia, nie omijają również zagadnień demografii. Od kilkunastu lat obserwuje się proces starzenia spo-

leczeństwa, wynikający z jednej strony z wydłużenia przeciętnego trwania życia, a z drugiej z niskiego poziomu dzietności. Szacuje się, że w krajach rozwiniętych ok. 1/5 populacji stanowią ludzie starsi, według prognoz w 2050 r. będą oni stanowić 1/3 liczby mieszkańców. Zmiany te nie ominą również Polski. Ocenia się, że liczba seniorów w naszym kraju wzrośnie z 6 mln w 2014 r. do ponad 11 mln w 2050 r. [*Prognoza...* 2014]. Jest to grupa potencjalnych turystów, którzy oczekują specjalnych ofert biur podróży, dających możliwość uczestnictwa w ruchu turystycznym. Jest to jedna z najważniejszych grup beneficjentów turystyki społecznej i turystyki medycznej. Turystyka seniorów, choć wymaga większej aktywizacji społecznej i przystosowania obiektów turystycznych do ograniczeń fizycznych osób starszych, stanowi szansę redukcji sezonowości ruchu turystycznego.

Celem artykułu jest określenie istoty zmian w strukturze demograficznej ludności dla rozwoju coraz liczniejszego segmentu rynku turystycznego – seniorów. Do oceny starości demograficznej wykorzystano informacje statystyczne i prognozy demograficzne, a rozwój turystyki seniorów opisano w oparciu o analizę literatury przedmiotu.

2. Seniorzy jako istotny segment rynku turystycznego

Problem angażowania się starszej części społeczeństwa w uprawianie turystyki jest coraz częściej przedmiotem badań. Z jednej strony seniorzy postrzegani są jako istotny segment rynku turystycznego, z drugiej – ta grupa konsumentów wymaga większej aktywizacji ze strony podaży turystycznej. Jednym z podstawowych problemów jest określenie pojemności tego segmentu jako uzasadnienie podejmowania działań instytucjonalnych na rzecz pobudzania potrzeb turystycznych wśród seniorów.

Wyjaśnienia wymaga określenie granicy wieku człowieka, od którego zaczyna się starość. Starość utożsamiana jest ze spadkiem wydolności organizmu, pogarszającym się stanem zdrowia, zmianą i utratą ról społecznych, redukcją więzi. Złożoność procesów, które składają się na tę fazę życia, sprawia, że niełatwe staje się wyznaczenie progów starości. Podział na seniorów i ludzi dojrzałych można przeprowadzić według kryteriów ekonomicznych, społecznych, kulturowych lub biologicznych. Światowa Organizacja Zdrowia (WHO) za początek starości uznaje 60. rok życia, ONZ i Eurostat – 65. rok życia, a założenia polskiej polityki senioralnej koncentrują się wokół osób 50+. Za starość demograficzną przyjmuje się proces społeczny polegający na wzroście udziału ludności powyżej 65. roku życia [Holzer 2003]. Podejście takie potwierdza ustawa określająca wiek emerytalny w Polsce [Ustawa z 11 maja 2012], uznająca za seniora osobę powyżej 65. roku życia, której głównym źródłem dochodu jest świadczenie emerytalne. Stąd do analizy przyjęto próg starości przypadający na 65. rok życia.

Proces postępującego starzenia się ludności jest nieuniknioną konsekwencją dwóch składowych ruchu naturalnego – rozrodzności i umieralności. Wyjaśnia go tzw. teoria pierwszego i drugiego przejścia demograficznego. Od XIX w. we wszyst-

kich krajach europejskich obserwuje się zmianę systemu reprodukcji: od rozrzutnej (z wysokim natężeniem urodzeń i zgonów) do oszczędnej (z niską rodnością i umieralnością). Początkowo jest to proces powolny, później zauważa się szybki wzrost odsetka seniorów (będący efektem ograniczenia dzietności), by następnie jeszcze zwiększyć tempo (w wyniku ograniczenia umieralności dzieci i młodzieży), a w końcu lawinowo przyspieszyć (wskutek ograniczenia umieralności dorosłych i wydłużenia się wieku ludzkiego) [Kotowska 1998]. WHO wyznaczyła pięć faz procesu starzenia się społeczeństwa: młodość demograficzna (ludność 65+ stanowi mniej niż 8% ogółu ludności), wczesna faza przejściowa (od 8% do 10%), późna faza przejściowa (od 10% do 12%), starość demograficzna (od 12% do 15%) i zaawansowana starość demograficzna (powyżej 15%).

Do pomiaru zaawansowania procesu starzenia się ludności wykorzystywanych jest wiele mierników. Najbardziej popularne są miary tradycyjne oparte na ustalonym progu starości. Jednym z najczęściej stosowanych mierników jest tzw. współczynnik starości (*old-age rate*), czyli udział osób starszych wśród 1000 ogółu populacji. Innym miernikiem jest indeks starości (*ageing index*), obliczany jako liczba osób w wieku 65 lat i więcej na 100 osób poniżej 15. roku życia. Według A. Sauvy'ego indeks starości jest dobry, dopóki zwiększenie się liczby osób starszych idzie w parze z odpowiednim zmniejszeniem się liczby osób młodych [Rosset 1967]. Do miar bazujących na relacjach między głównymi grupami wieku zalicza się także ogólny współczynnik obciążenia demograficznego (*total dependency ratio*), który jest obliczany jako stosunek liczby osób w wieku nieprodukcyjnym na 100 osób w wieku produkcyjnym. Miara ta odzwierciedla możliwe wsparcie dla osób starszych, wynikające jedynie z relacji pomiędzy liczebnością poszczególnych grup wieku [Cieślak 1992]. Miernikiem, który dobrze obrazuje zmiany w strukturze ludności, jest również mediana wieku.

Warto wspomnieć o jeszcze jednym wskaźniku obrazującym tempo starzenia się ludności – tzn. czasie potrzebnym na podwojenie się udziału osób w wieku 65 lat i więcej w populacji z poziomu 7% do 14%. Francja jest krajem, który jako pierwszy zaznał starzenia się populacji, i to podwojenie wartości odsetka osób starszych zajęło jej 114 lat. Pozostałe kraje doświadczały tych zmian w szybszym tempie, np. Szwecja potrzebowała 81 lat, Wielka Brytania 45 lat, Japonii zajęło to zaledwie 24 lata. Dla krajów słabiej rozwiniętych przewiduje się dalsze zmniejszenie tego czasu: dla Chin – 25 lat, Indii – 28 lat, Polski 47 lat [Abramowska-Kmon 2011]. Należy zwrócić uwagę na ważny parametr: trwanie życia, które określa oczekiwaną liczbę lat, jaką ma do przeżycia osoba urodzona w danym roku. Rzadziej stosowane i stosunkowo nowe są tzw. miary alternatywne, uwzględniające zmieniające się warunki umieralności i odwołujące się do czasu pozostałego do przeżycia [Sanderson, Scherbov 2007].

Zmiany struktury demograficznej można zaobserwować tylko w długim horyzoncie czasowym, stąd do analizy przyjęto lata: 1990, 2000, 2010 i 2014 oraz pro-

gnozy na lata 2035 i 2050. W tabeli 1 zaprezentowano diagnozę starości demograficznej w oparciu o miary tradycyjne.

Tabela 1. Tradycyjne mierniki starości demograficznej

Wyszczególnienie	1990	2000	2010	2014	2030*	2050*
Liczba ludności powyżej 65 r.ż.	3887,0	4725,8	5190,4	5874,0	8646,5	11097,5
Indeks starości (IS)	0,42	0,64	0,88	1,02	1,78	2,69
Współczynnik obciążenia demograficznego (WOD)	73,8	64,7	55,2	58,4	63	78,0
Mediana wieku (ME)	32,0	35,4	38,0	39,8	46,4	52,5
Oczekiwane trwanie życia dla mężczyzn w wieku 0	66,2	69,7	72,1	73,8	75,9	82,1
Oczekiwane trwanie życia dla kobiet w wieku 0	75,2	78,0	80,6	81,6	84,0	87,5

* Prognoza

Źródło: [GUS 2016, Prognoza 2014].

Od 2014 r. obserwuje się spadek liczby ludności w Polsce i znaczące zmiany w strukturze demograficznej wywołanej wiekiem populacji w całym badanym okresie. Zmniejsza się udział dzieci i młodzieży i wzrasta odsetek osób starszych. Wszystkie te przemiany świadczą o starzeniu się społeczeństwa polskiego. Zmiany w grupie osób 65+ są wynikiem relatywnie niskiej dzietności oraz wydłużania się przeciętnego trwania życia. Istotne znaczenie w tym względzie mają również migracje ludności. Następowanie po sobie kolejno niżów i wyżów demograficznych, czyli tzw. falowania struktur, osłabia lub przyspiesza ten proces i utrwała niekorzystne tendencje demograficzne [Frątczak 2002].

Warto zauważyć, że zgodnie z teorią przejścia demograficznego w Polsce w latach 1990-2000 wystąpiła późna faza przejściowa, w latach 2000-2013 okres starości demograficznej, a od 2014 r. polskie społeczeństwo weszło w fazę zaawansowanej starości. Jak pokazują prognozy, problem ten w kolejnych latach będzie się pogłębiał. Szacuje się, że do 2050 r. liczba mieszkańców Polski w wieku 65+ wzrośnie o 19% w miastach i o 16,8% na terenach wiejskich, a współczynnik starości demograficznej będzie trzykrotnie wyższy niż w 1990 r. Dynamiczne zmiany w populacji seniorów wystąpią już po 2016 r., kiedy wiek 65 lat osiągną osoby urodzone podczas wyżu demograficznego lat 50. XX w.

Z tabeli 1 wynika, że w wyniku zmian w strukturze wieku ludności nastąpił wzrost mediany wieku. Również niekorzystne zmiany sytuacji demograficznej po-

twierdza indeks starości. Prognozuje się, że w 2030 r. obciążenie demograficzne ludności produkcyjnej ludnością w wieku nieprodukcyjnym będzie na poziomie z roku 1990. Jednakże w 1990 r. wysoka wartość współczynnika obciążenia demograficznego wynikała z dużej liczby osób w wieku przedprodukcyjnym, natomiast w 2030 r. główny wpływ na tak wysoką jego wartość będzie miała duża liczba osób wieku poprodukcyjnym. Zmianom modernizacyjnym podlega ludność całej Europy, ale tempo i głębokość tych zmian różnią się w poszczególnych krajach. W 2014 r. najmniejszą grupę seniorów obserwowano w Irlandii, na Cyprze, na Słowacji i w Polsce, największą w Niemczech, we Włoszech, w Portugalii i Bułgarii.

Podsumowując, należy zaznaczyć, że obecne zaawansowanie starzenia się ludności Polski przebiega podobnie jak w innych krajach wysoko rozwiniętych UE. Według wielu demografów [Abramowska-Kmon 2011, Osiński 2011, Żołędowski 2012] należy zaakcentować wyjątkową sytuację Polski w przyszłości, która będzie należała do demograficznie najstarszych w Europie. Zwiększenie populacji ludzi starszych stwarza konieczność zmian instytucjonalnych i dostosowania produktu turystycznego do potrzeb seniorów.

3. Uczestnictwo seniorów w turystyce

Sytuacja demograficzna budzi niepokój nie tyle wzrostem ilościowym starszej populacji, ile wzrostem jej udziału w strukturze ludności, spowodowanym spadkiem udziału młodszych grup wiekowych. Turystyka seniorów jest to aktywność turystyczna osób starszych dostosowana warunkami lokalowymi, programem i infrastrukturą do ograniczeń wynikających z wieku i kondycji fizycznej [Stasiak 2011]. Od dawna jest ona postrzegana jako szansa rozwoju turystyki masowej i sposób na podtrzymanie aktywności starszego pokolenia i socjalnie słabszych grup społecznych.

Z badań prowadzonych nad zachowaniami turystycznymi Polaków wynika, że sektor turystyczny w niewystarczającym stopniu dostrzega konsekwencje modernizacji demograficznej. Potwierdza to malejący udział seniorów w turystyce: z 25% w 1990 r., 23% w 2000 r., 18% w 2010 r. do 16% w 2014 r., co sprawia, że pomimo lawinowo rosnącej grupy 65+ liczba seniorów uczestniczących w turystyce pozostaje od lat niezmienna (970 tys. w 1990 r., 1,807 tys. w 2000 r., 934 tys. w 2010 r. i 940 tys. w 2014 r.). Zwiększenie populacji ludzi starszych, coraz lepsza kondycja fizyczna seniorów oraz poprawiające się warunki finansowe życia powodują zwiększone zainteresowanie tej części społeczeństwa usługami turystycznymi [Sawińska 2014]. Większość osób w wieku 65+ jest pozytywnie nastawiona do podróżowania, jednak chęć udziału w ruchu turystycznym deklaruje połowa z nich. Osoby starsze wyjeżdżają najczęściej w celach wypoczynkowych, zdrowotnych, a także motywem podróży są odwiedziny u znajomych i krewnych. Rośnie udział turystów wyjeżdżających w celach zdrowotnych: z 3% ogółu turystów w roku 2010 do 7,3% w 2014 r. [Janczak, Patelak 2013; *Charakterystyka...* 2015]. Należy zauważyć, że w grupie

seniorów uczestnictwo w turystyce z powodów zdrowotnych jest największe i dotyczy 33,3% wszystkich turystów [Łaciak 2013]. Przegląd ofert biur podróży pozwala stwierdzić, że tylko nieliczne (20%) proponują specjalne pakiety dla seniorów i są to głównie turnusy rehabilitacyjne, pobyty uzdrowiskowe i wypoczynkowe za granicą po sezonie. Biorąc pod uwagę czynniki charakteryzujące ten segment rynku, należy wymienić:

- dużą heterogeniczność cech tej grupy konsumentów (stan zdrowia, zaawansowanie wieku, sytuacja materialna, system wartości),
- wysoką świadomość w dokonywaniu zakupu produktu turystycznego,
- oczekiwanie wysokiej jakości,
- ograniczone środki finansowe wynikające z jednego źródła dochodów – emerytury,
- unikanie wysokiego sezonu,
- korzystanie z wyjazdów długoterminowych,
- preferowanie aktywnego wypoczynku.

Seniorzy to ogromny rynek konsumentów. Uczestnictwo w turystyce osób starszych wymaga przełamywania wielu barier, m.in.: ograniczeń fizycznych (obawy przed pogarszaniem się stanu zdrowia w wyniku podróży), barier ekonomicznych (niski dochód, wydatki na usługi zdrowotne), ograniczeń społecznych (brak akceptacji ze strony najbliższego otoczenia, przywiązanie do stereotypów), barier mentalnych (mała skłonność do modyfikacji swoich przyzwyczajzeń) [Grzelak-Kostulska, Hołowiecka 2012], technicznych (niska skłonność seniorów do korzystania z Internetu i nowoczesnych technik komunikacyjnych), a także barier instytucjonalnych (brak odpowiednich ofert, przygotowania kadr do obsługi tej grupy turystów). Ze względu na dużą różnorodność seniorzy wymagają bardziej zindywidualizowanego podejścia marketingowego, wiążącego się z uświadomieniem własnych potrzeb turystycznych i uwzględnieniem licznych ograniczeń [Łuczak i in. 2012].

Najbardziej aktywna pod względem tworzenia oferty dla seniorów jest Japonia. Także kraje Unii Europejskiej dostrzegły potencjał seniorów i potrzebę ich aktywizacji. Dla przykładu od blisko 30 lat oferty dla seniorów tworzy Francuska Krajowa Agencja ds. Bonów Wakacyjnych odnotowująca obroty na poziomie ok. 1 mld EUR. W 2012 r. 200 tys. osób w całości sfinansowało wakacje z wykorzystaniem bonów, a dalsze 4 mln użyło ich do częściowego pokrycia kosztów podróży. Rząd Hiszpanii wspierany przez Komisję Europejską przygotował w 2009 r. program *European Senior Tourism*, będący częścią programu *Calypso*, w którym regiony Hiszpanii organizują ze wsparciem finansowym pobyty turystyczne w Andaluzji, Walencji, na Balearach czy Wyspach Kanaryjskich. Rocznie z oferty korzysta ok. 12 tys. seniorów z Polski.

Z badań prowadzonych na zlecenie Ministerstwa Sportu i Turystyki i innych analiz wynika, że Polacy w wieku 65+ preferują podróże po Polsce. Najczęściej wybieranymi kierunkami są morze i jeziora, okresem podróży wiosna i jesień, a środkiem transportu własny samochód i komunikacja kolejowa [*Preferencje...* 2014,

Śniadek 2007]. Wymagania osób starszych dotyczą nie tylko oferty turystycznej, która powinna zawierać usługi odpowiednio dla nich przygotowane, odnoszą się one również do ograniczeń wynikających z warunków ogólnych. Podmioty gospodarki turystycznej powinny zmienić nastawienie i nie traktować seniorów jako segmentu o marginalnym znaczeniu. Co więcej, badania dowodzą, że seniorzy z krajów rozwiniętych nie chcą rezygnować z dotychczasowej aktywności, chcą spędzać przyjemnie czas i są skłonni zapłacić wyższą cenę za wyższą jakość usług [Nieżgoda, Kowalska 2015].

W ostatnich latach, wzorem bogatszych społeczeństw, obserwuje się nowe w Polsce zjawisko inwestowania przez emerytów w „drugie domy”. Emeryci wybierają nieruchomości w krajach o łagodnym i ciepłym klimacie, głównie w Portugalii i Bułgarii. O tym, że zjawisko czasowej (jesiennie-zimowej) emigracji polskiego seniora narasta, dowodzą transfery świadczeń z kont ZUS. W 2004 r. przelewano 18,8 tys. emerytur, a w 2014 r. było ich już 43 tys.

Należy oczekiwać, że w najbliższej przyszłości, na skutek zmian demograficznych, liczba seniorów uczestniczących w turystyce będzie rosła. Wzorem społeczeństw rozwiniętych wzrośnie liczba wyjazdów w ramach turystyki medycznej, podróży wypoczynkowych poza wysokim sezonem i wyjazdów oferujących wysoką jakość usług.

4. Zakończenie

Seniorzy stanowią w Polsce najmniej aktywną turystycznie grupę społeczną. Przewaga negatywnych następstw procesu starzenia skłania do poszukiwania skutecznych sposobów ich ograniczania. Biorąc pod uwagę rosnący potencjał tej grupy konsumentów i wzrost ich liczby, wydaje się zasadne, aby dla grupy seniorów:

- adresować politykę społeczną, która sprzyjałaby ich aktywności turystycznej;
- tworzyć zróżnicowane produkty uwzględniające heterogeniczne preferencje;
- organizować turystykę w oparciu o globalne trendy i zmiany w procesie modernizacji demograficznej w kierunku indywidualizacji, samorealizacji i niezależności człowieka;
- właściwie przygotować kadry, które umożliwiłyby przełamywanie barier uczestnictwa seniorów w turystyce.

Migracje turystyczne najstarszego pokolenia traktować można nie tylko jako sposób na łagodzenie skutków starości i przeciwdziałanie wykluczeniu społecznemu, ale również jako transfer dochodów do miejsc borykających się z sezonowością ruchu turystycznego.

Literatura

- Abramowska-Kmon A., 2011, *O nowych miarach zaawansowania procesu starzenia się ludności*, Studia Demograficzne, nr 1 (159), s. 8.
- Charakterystyka krajowych i zagranicznych podróży mieszkańców Polski w I półroczu 2015 r.*, 2016, MSiT, Warszawa.
- Cieślak M., 1992, *Demografia*, WN PWN, Warszawa, s. 106.
- Frączak E., 2002, *Proces starzenia się ludności Polski*, Studia Demograficzne, nr 2 (142), s. 22.
- Grzelak-Kostulska E., Hołowiecka B., 2012, *Turystyka osób starszych w Polsce: uwarunkowania społeczno-demograficzne*, [w:] Rapacz A. (red.), *Wyzwania współczesnej polityki turystycznej. Problemy polityki turystycznej*, Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, Wrocław, nr 259, s. 95-108.
- GUS 2016, www.stat.gov.pl (15.12.2016).
- Holzer J.Z., 2003, *Demografia*, PWE, Warszawa.
- Janczak K., Patelak K., 2014, *Uczestnictwo Polaków w wyjazdach turystycznych w 2013*, MSiT, Warszawa.
- Kotowska I., 1998, *Teoria drugiego przejścia demograficznego a przemiany demograficzne w Polsce w latach 1990*, Studia Demograficzne, nr 134, s. 45-50.
- Łaciak J., 2013, *Aktywność turystyczna mieszkańców Polski w wyjazdach turystycznych w 2012 roku*, Instytut Turystyki, Warszawa.
- Luczak J., Szczepańska M., Bronowicki S. (red.), 2012, *Wybrane aspekty aktywności turystycznej i rekreacyjnej*, Wydawnictwo WWSTZ, Poznań, Seria: Monografie, nr 6 (12), s. 333-343;
- Niezgoda A., Kowalska K., 2015, *Turystyka medyczna – istota, zakres i konsekwencje rozwoju zjawiska*, Rozprawy Naukowe AWF we Wrocławiu, nr 49, s. 126-134.
- Osiński J., 2011, *Współczesne problemy demograficzne. Rzeczywistość i mity. Ujęcie krajowe, regionalne i globalne*, Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa.
- Preferencje osób starszych dotyczące wyjazdów turystycznych*, 2014, MSiT, Warszawa.
- Prognoza ludności na lata 2014-2050*, 2014, GUS, Warszawa.
- Rosset E., 1967, *Ludzie starzy. Studium demograficzne*, PWE, Warszawa, s. 169.
- Sanderson W., Scherbov S., 2007, *A new perspective on population ageing*, Demographic Research, no. 16 (2), s. 27-58.
- Sawińska A., 2014, *Seniorzy i preseniorzy jako perspektywiczny podmiot rynku turystycznego i rekreacyjnego*, Rozprawy Naukowe AWF we Wrocławiu, nr 46, s. 172.
- Stasiak A., 2011, *Perspektywy i kierunki rozwoju turystyki społecznej w Polsce*, Wydawnictwo WSTH, Łódź, s. 24.
- Śniadek J., 2007, *Konsumpcja turystyczna polskich seniorów na tle globalnych tendencji w turystyce*, Gerontologia Polska, nr 15 (1-2).
- Ustawa z 11 maja 2012 o zmianie ustawy o emeryturach i rentach z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych oraz niektórych innych ustaw, Dz.U. poz. 637, 2012.
- Żołędowski C., 2012, *Starzenie się ludności, Polska na tle Unii Europejskiej*, Problemy Polityki Społecznej, nr 17, s. 29-43.